

i znanosti, statusu ideologije u znanosti te kraju, odnosno trijumfu, ideologija na početku 21. stoljeća ... Taj zahtjevan intelektualni zahvat donosi i kontekstualizirani opis povijesti i važnosti osam političkih ideologija na području Jugoistočne Europe, pa ova knjiga funkcionira i kao vrlo dragocjen i poticajan vodič kroz kompleksne i vibrantne svjetove ideologija na globalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini.

Marija Geiger Zeman

doi:10.5559/di.22.2.10

Mark Fisher KAPITALISTIČKI REALIZAM Zar nema alternative?

Naklada Ljevak, Zagreb, 2011., 140 str.

Kapitalizam se nakon 1989. predstavlja kao jedini realistički političko-ekonomski sustav. Kakvi su učinci toga "kapitalističkog realizma" na rad, kulturu, obrazovanje i mentalno zdravlje? Može li se zamisliti alternativa kapitalizmu koja nije neki povratak na diskreditirane modele državne kontrole? Ova tvrdnja i pitanja u vezi s njom jesu sukus propitkivanja ove knjige. Put kojim autor to pokušava razlučiti sastoji se od devet poglavlja. Mark Fisher je pisac, teoretičar i predavač. Jedan je od utemeljitelja Odjela za istraživanje kibernetike kulture. Danas je gostujući predavač u Centru za kulturne studije na Goldsmithsu, Londonskom sveučilištu, i mentor iz filozofije u City Literary Institute u Londonu.

Prvo poglavlje knjige nosi naslov *Lakše je zamisliti kraj svijeta nego kraj kapi-*

talizma. Ta krilatica označuje što Fisher smatra kapitalističkim realizmom: rašireni predosjećaj da je kapitalizam jedini održivi politički i ekonomski sustav i da je nemoguće zamisliti alternativu. Moć kapitalističkog realizma izvodi se iz načina na koji obuhvaća i proždire svu prijašnju povijest. To je učinak njegovog "sustava jednakosti", kojim svim kulturnim objektima može pridati monetarnu vrijednost. Kapitalizam je ono što je ostalo pošto su uvjerenja spala na razinu obreda ili simboličke razradbe i preostao je jedino potrošač-gledatelj. Prema Baidou, živimo u proturječju. Pristaše ustanovljenoga poretka ne mogu ga nazvati sjajnim, pa su umjesto toga odlučili reći da je sve ostalo užasno. Alternativno i neovisno ne osnažuju danas nešto izvan *mainstream*-kulture: oni su stilo- vi unutar *mainstream*-kulture.

Što bi bilo da ste održali prosvjed i da su na njega svi došli, naziv je drugoga poglavlja. Antikapitalizam se naširoko distribuira u kapitalizmu. Uloga kapitalističke ideologije, prema Fisherovu mišljenju, jest prikriti činjenicu da operacije kapitala ne ovise o nekoj vrsti subjektivnoga pretpostavljenog uvjerenja. Prevladavajuća ideologija, navodeći Žižeka, jest ideologija cinizma; ljudi ne vjeruju u ideološku istinu, ideološke tvrdnje ne shvaćaju ozbiljno. Cinična je distanca način da zatvorimo oči. Kapitalistička ideologija sastoji se upravo od precjenjivanja uvjerenja u smislu unutarnjega subjektivnog stava, nauštrb uvjerenja koje artikuliramo u svojem ponašanju. Sve dok vjerujemo da je kapitalizam loš, slobodni smo nastaviti sudjelovati u kapitalističkoj razmjeni. Neprestano, prema Fisheru, treba imati na umu da je kapitalizam hiperapstraktna impersonalna struktura i da ona ne bi bila ništa bez naše pomoći.

"Kapitalistički realizam" nije izvorna jezična kovanica. Ono što je novo u vezi s uporabom termina jest njegovo opsežnije značenje. O tome autor raspravlja u trećem poglavlju *Kapitalizam i Realno*. Kapitalistički realizam nalik je prožimajućoj

atmosferi, koja uvjetuje ne samo proizvodnju kulture nego i reguliranje rada i obrazovanja. Ponaša se kao nevidljiva barijera koja ograničuje misao i djelovanje. Moralna kritika kapitalizma, naglašavajući načine kojima uzrokuje patnju, samo pojačava kapitalistički realizam. Siromaštvo, glad i rat mogu se prikazati kao neizbježan dio realnosti, dok se nada da bi se ti oblici patnje mogli ukloniti lako može opisati kao naivni utopizam. Kapitalistički realizam, po autorovu mišljenju, može jedino biti ugrožen ako ga se prikaže nedosljednim ili neodrživim. Neka ideološka pozicija ne može biti uspješna dok nije naturalizirana, a ne može biti naturalizirana dok se o njoj razmišlja kao o vrijednosti, a ne kao o činjenici. Kapitalistički realizam uspješno je ustoličio "poslovnu ontologiju", u kojoj je očito da se sve u društvu treba voditi kao posao. Emancipatorska politika mora uvijek razoriti pojavljivanje toga "prirodnog poretka".

Četvrto je poglavlje naslovljeno *Refleksivna nemoć, imobiliziranost i liberalni komunizam*. Na primjeru britanskih studenata Fisher pokazuje što je refleksivna nemoć. Ona je situacija u kojoj su akteri svjesni da su stvari loše, no znaju da ne mogu učiniti ništa u vezi s tim. Studenti imaju sve veću slobodu, na koju tipično reagiraju zapadanjem u hedonističku klonulost. Uhvaćeni su u matricu, posljedica koje je uzrujana interpasivnost, nemogućnost usredotočenja. Poremećaj hiperaktivnosti zbog manjka pažnje jest patologija kasnoga kapitalizma. Posljedica je spojenosti na zabavom kontrolirane kružne tokove hipermedijalizirane potrošačke kulture. Liberalni komunizam danas konstituira dominantnu ideologiju kapitalizma. Primjeri li-

beralnih komunista jesu Bill Gates i George Soros. Fleksibilnost, nomadizam i spontanost značajke su menadžmenta postfordističkoga društva, društva kontrole. Po Fisherovu mišljenju, mora se otkriti put izbjegavanja binarne opreke motivacija/demotivacija tako da se dezidentifikacija od programa kontrole bilježi kao nešto drugo, a ne potištena apatija.

No prvo valja temeljito razmotriti što je zapravo postfordizam. To je tema petoga poglavlja 6. listopada 1979: *Ne veže se ni za što*. Organizacija posla je decentralizirana, najviše se važnosti daje fleksibilnosti. Permanentna nestabilnost stavlja nepodnošljive pritiske na obiteljski život. Vrijednosti o kojima ovisi obveza, pouzdanost i predanost smatraju se zastarjelima. Datum prijelaza s fordizma na postfordizam Marazzi označuje 6. listopada 1979., kada su federalne rezerve povećale kamatne stope za 20 posto, pripremvši put za "ekonomiju ponude". Otvoren je put prema fleksibilnosti, koju definira deregulacija kapitala i rada, čime je radna snaga postala povremena. Novi su uvjeti zahtijevali kibernetizaciju radnog okružja. Rad i život postali su neodvojivi. Vrijeme prestaje biti linearno. Kapitalizam pothranjuje i reproducira raspoloženja stanovništva. Kapital, misli autor, ne bi mogao funkcionirati bez delirija i povjerenja. Čini se da taj sustav potkrepljuje širenje "nevidljive kuge" psihijatrijskih i afektivnih poremećaja. Kapitalizam ima prednosti od toga što se mentalne bolesti smatraju individualnim kemijsko-biološkim problemom. To pojačava poriv kapitala prema atomističkoj individualizaciji, ali i omogućuje i u nosno tržište.

Šesto poglavlje nosi naslov *Sve što je čvrsto topi su u PR: tržišni staljinizam i birokratska antiprodukcija*. Rishard Sennet tvrdio je kako je izravnjanje piramidalnih struktura zapravo dovelo do većeg nadziranja radnika. Informacijska tehnologija omogućila je menadžerima bolji pristup podacima, ali i sami su se podaci umnožili. I-

dealizirano tržište trebalo je omogućiti razmjenu "bez poteškoća". A opet, nagon da se vrednuje izvedba radnika neizbježno je zahtijevao dodatne slojeve menadžmenta i birokracije. Ono što imamo nije izravna usporedba radničke izvedbe ili ishoda nego usporedba službeno nadgledane reprezentacije te izvedbe i ishoda. To preokretanje prioriteta može se opisati kao "tržišni staljinizam". Stoga se često vidi tendencija da se primijene inicijative u kojima učinci realnoga svijeta vrijede samo ako se bilježe na razini (PR) pojavnosti. Primjerice, vrijednost na burzi neke tvrtke više ovisi o percepcijama i vjerovanjima u njezinu buduću izvedbu nego o onome što kompanija stvarno radi. Nova birokracija ne poprima oblik specifične, razgraničene funkcije koji izvršavaju pojedini radnici, nego prodire u sva područja rada, a posljedica je toga da radnici postaju sami svoji nadzornici, prisiljeni vrednovati vlastito izvršavanje zadataka.

Kapitalistički realizam povlači za sobom podvrgavanje čovjeka beskonačno podatnoj realnosti, sposobnoj da se rekonfigurira u svakom trenutku, što se opisuje u sedmom poglavlju pod naslovom *Ako možete promatrati preklapanje jedne stvarnosti s drugom: kapitalistički realizam kao rad sna i memorijska zbrka*. Svjedoci smo onoga što Jameson naziva potpuno zamjenjivim sadašnjošću, u kojoj se prostor i vrijeme i psihe po volji mogu obrađivati. U kasnom kapitalizmu, po Fisherovu mišljenju izmišljanje i odbacivanje društvenih fikcija postalo je gotovo jednako brzo kao i njegova proizvodnja i raspolaganje robama. U tim uvjetima ontološke prekarosti, zaboravljanje postaje prilagodbena strategija. U uvjetima gdje se identiteti dograđuju ne

iznenaduje što će zbrke u memoriji postati žarište kulturne tjeskobe. Neprekidna sadašnjost karakteristična je za postmodernu temporalnost.

Osmo poglavlje, naslovljeno *Nema nikakve centrale*, objašnjava kako koncept države dadilje i dalje progoni kapitalistički realizam. Slabost velike vlade ima presudnu libidinalnu funkciju u kapitalističkom realizmu. Ona postoji kako bi je se optužilo upravo zbog njezina neuspjeha da djeluje kao centralizirajuća moć. Gnjev prema njoj zamjenjuje gnjevove prema kapitalu, kao što se pokazalo u ekonomskoj krizi. Možda je riječ o fetišističkom poricanju. Poricanje se događa djelomično zato što je nesredišnjost globalnoga kapitalizma nezamisliva. U iskustvu sustava koji ne reagira, koji je neosoban, apstraktan, fragmentiran i bez središta približili ste se najviše što možete suočavanju s artifičijelnom gluposti kapitala po sebi. Traženi subjekt – kolektivni subjekt ne postoji, a ipak kriza nalik svim krizama zahtijeva da ga se konstruira. Korporacije nisu samo agenti duboko pozicionirani iza svega. One su ograničene krajnjim uzrokom koji nije subjekt: kapitalom, i njegov su izraz.

Zadnje, deveto, poglavlje nosi naslov *Marksistička superdadilja*. Spinoza pokazuje da je ovisnost standardno stanje za ljudska bića, koja su obično zarobljena u reaktivnim i repetitivnim obrascima ponašanja. Sloboda je nešto što se može ostvariti samo kada zahvatimo stvarne uzroke svojih postupaka. Nema sumnje da kasni kapitalizam artikulira mnoge od svojih nalogu upravo pozivom na zdravlje. No umjesto naglaska na dobru zdravlju vidimo redukcionistički hedonistički model zdravlja o "dobrom osjećanju i izgledu". Moralnost je, misli autor, nadomjestio osjećaj. Ono od čega ljudi najviše pate zatočeno je unutar njih samih – svatko je zatočen unutar vlastitih imaginacija. Učinak permanentne strukture nestabilnosti redovito je stagnacija i konzervativizam, a ne inovacija. Osjećaji koji prevladavaju u kasnom kapitalizmu jesu strah i cinizam. Te emocije rađaju konfor-

mizam i kult minimalne varijacije. Cilj nove ljevice, po autorovu mišljenju, trebao bi biti podvrgavanje države općoj volji. To uključuje oživljavanje koncepta opće volje i moderniziranje ideje o javnom prostoru. Kriza je pokazala da su spekulacije da bi kapitalizam mogao biti na rubu propasti neutemeljene. Bankovni spasilački paketi bili su utvrđivanje ustrajavanja da nema alternative. Nova ljevica mogla bi početi dograđivati na želje koje je neoliberalizam stvarao, a koje nije mogao zadovoljiti, npr. masovno smanjivanje birokracije. Potrebna je, misli autor, nova borba za rad i tko ga nadzire, utvrđivanje autonomije radnika. Sama opresivna prodornost kapitalističkog realizma znači da čak traći alternativnih političkih i ekonomskih mogućnosti mogu imati nerazmjerno velik učinak.

Autor primjerima iz svakodnevnoga života i iz popularne kulture portretira naše sadašnje stanje. *Kapitalistički realizam* pokazuje se kao sveprožimajuće ozračje, kao nevidljiva barijera koja ograničuje naše mišljenje i djelovanje. Obuhvaćeni takvom imanentnom barijerom, postavlja se pitanje odakle može doći djelotvoran otpor. Fisher nam nudi odgovor: "kapitalistički realizam može jedino biti ugrožen ako ga se prikaže nedosljednim ili neodrživim", tj. ako se prikaže kako realizam nije zapravo realizam u svojim postavkama. Ono što nam nudi jest prostor izranjanja iz uljuljanoga sna o neporecivosti realizma koji nas okružuje. Prvi je korak da se počne razmišljati o drugačijem tipu realizma. Prema tome, doprinos ove knjige ne mjeri se samo u identificiranju stanja kasnoga kapitalizma nego i u pozivu na identificiranje mogućnosti drugačijih stanja.

Danijel Baturina

doi:10.5559/di.22.2.11

**Linda Steg, Agnes E. van den Berg i Judith de Groot (ur.)
ENVIRONMENTAL
PSYCHOLOGY:
AN INTRODUCTION**

British Psychological Society i John Wiley & Sons,
West Sussex, UK, 2012., 376 str.

U ovom udžbeniku ekološke psihologije više od 50 autora u 27 poglavlja daje prikaz trenutnoga stanja na području ekološke psihologije. Ekološka psihologija najčešće se definira kao disciplina psihologije koja se bavi proučavanjem interakcije između pojedinaca i njihove prirodne i izgrađene okoline. Iako predstavlja relativno mladu disciplinu, u proteklom desetljeću doživljava jak razvoj zbog povećanog interesa za pitanje održivog razvoja.

Na početku knjige daje se povijesni pregled razvoja područja, od perioda neposredno nakon Drugog svjetskog rata, kada je žarište ekološke psihologije bilo usmjereno na istraživanje utjecaja izgrađene okoline na ljudsko ponašanje i doživljavanje, preko 1960-ih godina, kada je žarište istraživanja bilo određeno razvojem svijesti o ekološkim problemima, pa sve do ekološke psihologije 21. stoljeća, kada je teme i područje istraživanja uvelike odredio koncept održivog razvoja.

Knjiga je podijeljena u tri dijela.

Prvi dio bavi se utjecajem okoliša na ljudsko ponašanje i dobrobit te započinje klasičnim temama iz ekološke psihologije – percepcijom okolinskih opasnosti i okolinskim stresom. Nakon objašnjavanja uloge heuristika i pristranosti u procjeni okolinskih opasnosti, autorice se osvrću na individualne razlike u vrijednostima i moralu koje određuju percepciju okolinskih opasnosti, kao i razlike u emocionalnom doživljavanju koje se javljaju kao posljedica, ali i uzrok, percepcije rizika. Poglavlje